

Summary

Vladimir Jovanović

Juvenile Delinquency in Serbia Towards the End of the 19th Century

The emergence of juvenile delinquency in Serbia during the first half of the 19th century did not attract particular attention of the government administration. All the way until 1873 police stick and switch represented the main instrument for disciplining the youth by the authority. Simplified, direct and above all inexpensive, such penal policy toward juvenile delinquency has been disturbed by a series of changes between 1873 and 1878. Abolishment of corporal punishment was soon followed by a period of Serbo-Turkish wars, which caused massive population movements and considerably increased the total number of children deprived of parental care. One of indirect consequences of wars was sudden upsurge of juvenile delinquency at the beginning of the eight decade of the 19th century.

The causes for burgeoning of this phenomenon in the following period should be sought in the organization of penal and correctional institutions, particularly in inhuman conditions that prevailed there. Juvenile beginners in law-breaking, as beggars, loafers and drifters, very often ended up in jail, where in the circle of misfits they acquired, reinforced and perfected their criminal abilities. After innumerable arrests and prison terms, a young delinquent was on the way toward serious criminal offenses, approaching the next stage in the penal policy – the Topčider prison. Experiences acquired in the company of experienced convicts and unreasonably lenient policy of release and suspended sentences contributed to further professionalization of juvenile delinquency in Serbia on the threshold of the 20th century.

**ИЗ ИСТРАЖИВАЊА
RESEARCHES**

Гордана Каћански

УДК 314.6(497.11)“1832”

**Кућне заједнице у 10 села око Београда
1832. године****Увод**

Кућне заједнице у селима Јајинци, Бањица, Раковица, Кумодраж, Сланци, Бели Поток, Мали Мокри Луг, Миријево, Вишњица и Велики Мокри Луг, пописане су 1832. године, да би се од пореских глава наплаћу порез, а од харачких глава харач. Обвезници тих пореза су само мушкарци, па су тим пописом *обухваћене само мушке главе*, свих узраста. Пописани су заврстани по кућама, а куће по селима. Само за децу до седам година наведена је старост. Сродство је одређивано према првописаном.

Села чије су кућне заједнице предмет анализе опкољавају Београд, а удаљена су 10–15 километара од Београдске тврђаве. Атари села су на југ, ка Авали, и на исток, ка Дунаву. Села су се налазила на водом, воћњацима, виноградима, пашњацима и обрадивом земљом богатим брежуљцима. Атаре тих села пресецале су две веће саобраћајнице – на исток и на југ. Као локалитети, мезгре или насељена места, села су пописивана и у турским пописима. Она постоје и данас, као урбанизовани делови Београда.

Држим се методолошког става проф. др Руже Петровић да је при анализи мањих скупина 30 довољан узорак за закључивање о целини.

Анализом сам желела да добијем одговоре на два питања: прво, да ли доминирају трогенерациске кућне заједнице и друго, да ли су готово све куће задружне – са два ожењена мушкарца, односно јаче куће – са три ожењена мушкарца. Та два питања произлазе из распрострањеног и укорењеног уверења о трогенерациској кућној заједници као доминантној и о задрузи као доминантном облику породичног живота у прошлости. Практично, намера ми је да проверим да ли су та уверења заснована на стварности. При том „доминантно” би било – више од половине.

Кућне заједнице сам класификовала према генерацијском саставу: једна генерација су „браћа” и „пописани сами”, две генерације су „отац и син/синови” и „браћа и син/ови”, три генерације су „отац, син/синови и унуци”. Група „остало” ће нешто касније бити објашњена.

Величина кућних заједница

У тих 10 села било је 1832. године 370 кућних заједница са 1.166 мушких глава. Број кућа у једном селу кретао се од 16 у Јајинцима, до 61 у Великом Мокром Лугу. За 1832. годину нема података о укупном броју становника (пописиване само мушке главе), али из пописа свих душа, мушких и женских, малих и великих, који је спроведен временски блиске 1834. године, произлази да се број душа кретао од 111 у Јајинцима, до 546, у Великом Мокром Лугу. Укупан број становника у тих 10 села био је 1834. године 2.690.

У 10 села око Београда, 1832. године, просечну кућну заједницу сачињава 3.15 мушких глава свих узраста. Како избегавам праксу истраживача да се при процени укупног броја становника, на број мушких дода исти број женских глава, то ћу се позвати на попис из 1834, који обухвата оба пола: те године је у тим селима било просечно у кући 6,58 душа. У Кнежевини Србији је 1834. године просечно у кућној заједници било 6,47 душа.

Највеће су куће „браћа и син/ови”, јер 1832. године просечно у тим кућама живе 5,34 мушке главе. Затим следе куће „отац, син/ови и унуци”, са просечно 4,43 мушке главе, па „отац и син/синови”, са 3,14 мушких глава. Мање од три мушке главе по кући налазимо у кућама „браћа” (без мушке деце), са 2,68 мушких глава. (Види табелу 2, последња колона.)

Генерацијски састав кућних заједница

У погледу генерацијског састава кућа, показује се да су најзаступљеније двогенерацијске заједнице – 63,3%, међу којима су чешће „отац и син/ови” – 52,2%, него „браћа и син/ови” – 11,1%. У кућама двогенерацијског сложаја живи највећи број мушких становника тих 10 села – 70,8%.

Друге по заступљености јесу једногенерацијске куће – 24,6%, међу којима су чешће куће у којима је пописан један мушкарац („пописани сами”) – 14,6% него оне у којима је пописано више браће („браћа”) – 10,0%). У једногенерацијским кућама живи 13,1% становника тих села.

Куће у којима живе три генерације мушкараца, тј. „отац, син/ови и унуци” има 8,6%, односно 9,2% (разлика објашњена под „остало”). У

њима живи 12,2% мушких становника тих 10 села. Истичем да нема трогенерацијских кућа више очева (браће) са синовима и унуцима.

Како се види, од 370 кућних заједница, 303 или 81,9% су заједнице више мушкараца у најближем крвном сродству по мушкој линији, а 14,6 мушкараца пописано је само. (Види табелу 2.)

Испитивање присутности генерацијски старијих у кући омогућава сазнање о могућностима учења, пошто су, при тадашњој врсти привреде и образовној инфраструктури, у самој кући (премда и у селу) вршене укупна социјализација млађих и посредована знања и вештине потребне за опстанак. Показало се да оца, стрица или деду, као генерацијски старије у кући, има 57.1% мушкараца. Од њих, две генерације старијих (и оца и деду) има 3.7% мушкараца. (Старија браћа нису узимана у обзир пошто сам узела у обзир да припадају истој генерацији.)

Посматрано са становишта старијих генерација, највећи напор у социјализацији млађих и у укупној бризи о млађима, имали су они очеви који су сами (са децом) у кући: 193 очева имало је да се стара о 413 синова. Разуме се, за коју годину могу очекивати веће или мање радно учешће своје деце у добробити куће, јер управо у неразвијеној и аутохотној кућној привреди која производи све потребно, ова деца могу бити и јесу радно ангажована. (Види табеле 1. и 2.)

Табела 1. Генерацијски састав кућних заједница – 1.

			Број кућа	%
ЈЕДНОГЕНЕРАЦИЈСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ			95	25.7%
Пописани сами	54	14.6%		
Сама браћа	37	10.0%		
Остали – 1 генерација	4	1.1%		
ДВОГЕНЕРАЦИЈСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ			241	65.1%
Отац и син/ови	193	52.2%		
Браћа и син/ови	41	11.1%		
Остали – 2 генерације	7	1.9%		
ТРОГЕНЕРАЦИЈСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ			34	9.2%
Отац, син/ови и унуци	32	8.6%		
Остали – 3 генерације	2	0.5%		
УКУПНО			370	100.0%

Табела 2. Генерацијски састав кућних заједница – 2.

	КУЋЕ		МУШКЕ ГЛАВЕ		ПРОСЕЧНИ БРОЈ МУШКИХ ГЛАВА НА 1 КУЋУ
	Број	%	Број	%	
Само браћа	37	10.0	103	8.5	2.68
Пописани сами	54	14.6	54	4.6	1
Отац и син/ови	193	52.2	606	52.0	3.14
Браћа и син/ови	41	11.1	218	18.8	5.34
Отац, син/ови и унуци	32	8.6	142	12.2	4.43
Остале заједнице	13	3.5	43	3.7	3.31
УКУПНО	370	100.0	1166	100.0	3.15

Остале кућне заједнице

Оних 13 кућа (3.5% од укупног броја кућа) које сам сврстала под „остало”, са само три изузетка, такође су куће најближих крвних сродника. У тим кућама живе блиски крвни сродници: стриц и један син или више синоваца са њиховом децом или без њих. У ствари, то су биле куће „браћа и синови”, али један од браће је умро, или – стриц је прихватио децу свога умрлог брата. Ако би се и остале куће узеле у рачун, укупно трогенерацијских кућа има 9.2%. Три поменута изузетка су: у Миријеву и у Малом Мокром Лугу по једна кућа са два пописана мушкарца без назначеног сродничког односа, и у Раковици једна кућа у којој су пописана два ортака (механџије).

Ставила бих једну напомену, независну од основног принципа класификације. Произлази да су у кућној заједници, са само неколико изузетака, у ствари само крвни сродници по мушкој линији. (Види табелу 2.) Поставља се питање да ли има случајева присуства сродника искључиво по женској линији и да ли, приликом заснивања брачне заједнице, у кућу долази муж. Малобројни изузеци показују следеће. Четири ситуације су јасне: првопописани је домаћин, а уз њега је пописан зет. У једној кући, пописана су три брата, очух и два сина; ту је очух дошао у кућу те браће, иначе би браћа била пописана као пасторци.

Пасторци су пописани у три куће, међусобно различите. У првој су, поред домаћина, уписани и син и пасторак. У другој кући су, уз домаћина, пописана и три његова пасторка. То не значи да је жена дошла у кућу, већ је на њено имање могао доћи првопописани, као домаћин. У трећој кући је пасторак уписан после домаћина, његових

шест синова и једног унука. Тако се, дакле, само пет пописаних воде као пасторци.

Изузетака има још: у једној кући је уписан и шурак (женин брат), у другој и сестрић (сестрин син). У једној кући, са много укућана, уписан је и учитељ, вероватно оновремени подстанар.

Задруге и јаче куће према генерацијском саставу и брачном стању укућана

Подаци о генерацијском сложају кућних заједница и брачном стању укућана (мушкараца) омогућавају ближе сазнање о томе колико има задруга, односно колико има јачих кућа. Кућне заједнице су 1832. године, као и много векова раније, репродуктивне и радне заједнице. Која би кућа могла да се сматра задружном? Узела сам да је задружна кућа она заједница у којој удружено, односно нераздружено, живе и раде два одрасла и ожењена мушкарца. Они су или отац и син или браћа. Као и Стојан Новаковић приликом анализе заједница из пописа из 14. века, узела сам да је јача кућа заједница три ожењена мушкарца. Тако, свака јача кућа је и задружна, а само неке задружне су и јаче куће. Брачност задружника је услов утолико уколико подразумева доспелост за рад, али и присуство још једног радника – жене.

У недоумици сам да ли је крвно сродство укућана важно за именовање удружених задругом. Са становишта снаге заједнице за рад свакако није, али са становишта оријентације људи на удруживање са крвним сродницима или са несродницима – јесте. Показало се да је удруживање било истоветно – увек унутар најближих крвних сродника, са изузетком неколико кућа.

У неким кућама су живеле и радиле и слуге, те оне такође припадају кућној заједници. Слуге у кући раде, ту живе, али у биолошком репродуктивном процесу не учествују и пролазни су и неукорењени чланови. Зато су приказане посебно.

У свих 10 села укупно 88 кућа је задружно – са двојицом и више ожењених, а 23 су и задружне и јаче куће – са тројицом и више ожењених. Задруге се јављају у све четири основне групе заједница, али јаче куће само у групи „браћа и син/ови” и у групи „отац, син/синови и унуци”. Ако узмемо да „доминирати” значи „више од половине”, будући да задружних кућа има мање од 1/4, можемо закључити да задружне куће не доминирају. (Види табелу 3.)

Табела 3. *Задруге и јаче куће*

ОТАЦИ СИН/ОВИ – 193 КУЋЕ	ОТАЦ, СИН/ОВИ И УНУЦИ – 32 КУЋЕ
У 20 кућа по 1 ожењени син	У 18 кућа – по 1 ожењени син
У 173 куће ниједан ожењени син	У 13 кућа – по 2 ожењена сина
Укупно задруга: 20	У 1 кући – по 3 ожењена сина
Ниједна јача кућа.	20 неожењених синова.
	Укупно задруга: 32.
	Јачих кућа: 14.
БРАЋА И СИНОВИ – 41 КУЋА	БРАЋА БЕЗ ДЕЦЕ – 37 КУЋА
У 10 кућа – по 1 ожењени брат	У 11 кућа – ниједан ожењени брат
У 22 куће – по 2 ожењена брата	У 21 кући – по 2 ожењена брата
У 8 кућа – по 3 ожењена брата	У 5 кућа – по 2 ожењена брата
У 1 кући – 4 ожењена брата	72 брата су неожењена.
21 брат је неожењен	Укупно задруга: 5
Укупно задруга: 31	Ниједна јача кућа.
Јачих кућа: 9	
(ОСТАЛЕ куће су овде изостављене.)	

Једногенерацијске кућне заједнице: „браћа”

Укупно 37 кућа пописано је као заједнице браће (без синова). Узела сам да сва браћа припадају истој генерацији, па су ово, дакле, једногенерацијске кућне заједнице. Ова браћа, ако су недорасла деца, очигледно не могу опстати сама, већ живе са мајком или неком другом сродницом.

Међу тим кућама више је оних са ожењеном браћом – 26 од укупно 37 кућа, али не доминирају ожењена браћа – 31 од 103 брата. Истовремено, само су у две куће оба удружена, односно нераздружена брата ожењена, у осталим кућама има и ожењене и неожењене браће, или су то заједнице (мушке) деце која нису доспела за женидбу.

Премда има и кућа са удруженом петорицом браће, ипак ни у једној нема више од два ожењена брата. То су заједнице младих људи, па и деце: код извесних кућа стављена је напомена „деца нејака”, „деца нејака и сиротна”, па неке куће не плаћају харач, а неке ни порез ни харач. (Вид. табелу 3. и 4.)

Табела 4. *Једногенерацијске заједнице – „Браћа” (без мушке деце)*

	Ниједан ожењен	1 ожењен	2 ожењена	Укупно кућа
Заједнице 2 брата	5	13	2	20
Заједнице 3 брата	4	3	0	7
Заједнице 4 брата	2	4	2	8
Заједнице 5 браће	0	1	1	3
Укупно кућа	11	21	5	37

Једногенерацијске кућне заједнице: „пописани сами”

Оне 54 куће у којима је пописан само један мушкарац сврстала сам такође под заједнице и то једногенерацијске. Те куће могле су бити богате укућанима – женама које нису пописиване. Ипак, с обзиром на ондашњу поделу рада у кућној заједници која је вршена првенствено према полу и старости, ти су мушкарци били и те како оптерећени. И обратно, у тим је кућама део мушких послова нужно морала да прихвати која од жена у заједници. Како се располаже само са још два податка који су систематски бележени – да ли ови „пописани сами” плаћају порез и харач, и старост оних који не плаћају харач (деца до седам година), покушала сам да утврдим да ли су ожењени (плаћају и порез и харач) и да ли су старији од седам година (плаћају само харач).

Подаци показују најпре да се у свакој од те 54 куће нашла бар једна мушка глава која ће бити пописана, чак и онда кад се пред порезницима кућа легитимише мушким дететом од три године, па и млађим. Та деца извесно не могу живети сама. Има двојица дечака у Бањици, један од шест година, други од три године, код којих је стављена напомена „отац умрео”, а кућа не плаћа ни порез нити харач. Једног у Сланцима ослободили су и пореза и харача, јер је „убог”, а кућа једнога у Великом Мокром Лугу није ништа плаћала, јер се пописани „находи у Београду”. То су четири куће „пописани сами” које не плаћају ни порез ни харач.

Неки који су пописани сами – плаћају харач, дакле старији су од седам година, а не плаћају и порез. Има их 11. То, међутим, не значи да су одрасли. Код једног пописаног самог, дечака од шест и по година из Бањице, стављена је напомена „отац умрео”, а дечак плаћа харач премда још нема седам година. А код другог дечака стављена је напомена „нејак и сиром” и „отац умрео”. Неки пописани сами су „убоги” или „стари и убоги”, па и „стари и кварни”, „сакати килави” или, једноставно – „стари”. Код једног се напомиње да је „скоро ожењен”, код другог „убог без баштине”. Један дечак је „нејак и сиром”.

Остали мушкарци који су пописани сами припадају, по свој прилици, заједници која се од осталих издваја само по томе што у њој живи – само један мушкарац. Има их 39. (види табелу 5.)

Табела 5. *Једногенерацијске заједнице: „Пописани сами”*

Плаћају порез и харач –	39
Плаћају само харач –	11
Не плаћају ни порез ни харач –	4
УКУПНО КУЋА	54

Двогенерациске кућне заједнице: „Отац и син/ови”

Куће „отац и син/ови” заступљене су најчешће – 52,2 од укупног броја заједница. Такве куће, дакле, доминирају 1832. године у тих 10 села. Синови који живе у заједници са оцем најчешће нису ожењени: у само 20 кућа има по један ожењен син и ниједан још нема (мушку) децу. На основу овога може се с разлогом претпоставити да су то заједнице млађих људи – и очева и њихових синова.

Истакла сам да деца млађа од седам година радно оптерећују заједницу, премда већ и она дуже од три године старости могу обављати такав лак посао у кући или непосредно крај куће, као испомоћ. Може се претпоставити да су куће само са децом до седам година – млађе заједнице, те да брачна заједница краће траје. Само са децом до седам година било је 29 кућа од 193 куће укупно у тој групи кућа, а само са децом старијом од седам година – 108. Кућа са децом свих узраста било је 56.

Какав је сложај те групе кућа у погледу броја деце? Овде су најчешће – 71% – куће „отац и синови”, дакле, отац са више синова. То су, ако се не поделе, потенцијално „јаче куће”. Такође, ако се после смрти оца не раздруже, те куће ће се трансформисати у групу „браћа”, или, касније, „браћа и синови”. Већ у време тог пописа, у 10.3% тих кућа има и ожењених синова. (Види табелу 6.)

Табела 6. Двогенерациске заједнице „Отац и син/ови”

	Отац и 1 син	Отац и 2 сина	Отац и 3 сина	Отац и 4 и више синова	УКУПНО КУЋА
УКУПНО КУЋА – број	56	76	41	28	193
%	29.0	39.0	21.2	10.4	100.0
Само куће са ожењеним сином	2	8	5	5	20

Свега кућа само са синовима до 7 година: 29

Свега кућа само са синовима преко 7 година: 108

Свега кућа са синовима свих узраста: 56

УКУПНО КУЋА: 193

Двогенерациске кућне заједнице: „Браћа и син/ови”

Укућанима најбројније заједнице су двогенерациске у сложају „браћа и син/ови”. Заједнице више браће и њихових синова највероватније су настале нераздруживањем после смрти оца, те браће или, што је такође могуће, издвајањем више браће из заједнице са оцем у посебну

заједницу. То је вероватније у случајевима када је репродуктивно време родитеља био дуже и разлика у годинама између браће већа, па су се издвајала одрасла, снажнија браћа способна да створе самосталну кућну заједницу. Могуће је, такође, да су се издвајала старија браћа из заједнице у којој је, због смрти њихове мајке, у кући живела и маћеха са својом децом.

Видимо да је у свакој од 41 куће браће са синовима бар један брат ожењен (иначе не би било деце). Доминирају заједнице више ожењене браће – у 76% кућа у заједници су два или више ожењених. Да су то највероватније куће у којима су удружена претежно одрасла браћа показује се и по односу укупног броја браће у таквим заједницама и броја ожењене браће: од 103 браће у 41 кући, њих 82 су ожењени. Ниједан нема унука. (Види табелу 8.)

Табела 8. Двогенерациске заједнице „Браћа и син/ови”

	1 ожењ.	2 ожењ.	3 ожењ.	4 ожењ.	УКУПНО КУЋА
Заједнице 2 брата	9	16	/	/	25
Заједнице 3 брата	1	5	5	/	11
Заједнице 4 брата	0	1	3	0	4
Заједнице 6 браће	0	0	0	1	1
УКУПНО КУЋА	10	22	8	1	41

Укупно кућа са ожењеном браћом: 41

Укупно браће: 103

(Од њих, ожењени: 82)

Брачност браће подразумева да могу имати децу: у 41 кући, 82 ожењена брата имају 115 синова. Практично, по једној кући таквог сложаја има просечно скоро три мушка детета. Ове куће, стога, у будућности очекује или снажан развој или раздруживање. Осим уобичајених субјективних (неслога), постоје и чвршћи разлози: имање може постати пре-насељено – увећан број укућана неће моћи да се издржава из постојеће имовине, уколико у међувремену не стекну већу имовину. (Види табелу 9.)

Табела 9. Двогенерацijske заједнице: „Браћа и син/ови”

	Браћа и 1 син у кући	Браћа и 2 сина у кући	Браћа и 3 сина у кући	Браћа и 4 сина у кући	Браћа и 5 син. у кући	УКУПНО КУЋА
УК. КУЋА – број	11	9	13	4	4	41
%	26.8	22.0	31.7	9.8	9.8	100.0
УК. КУЋА – број	22	18	39	16	20	115
%	19.1	15.7	33.9	13.9	17.4	100.0

Трогенерацijske кућне заједнице: „Отац, син/ови и унуци”

Ни распрострањено уверење – о доминацији трогенерацijsких кућних заједница у „прошлости” (неодређено), подаци из овог пописа не потврђују. Група кућа „отац, син/ови и унуци” заступљена је са свега 8.6%, односно 9.2% (уз горње објашњење). Основно је да у тим кућама генерацijski средишњи мушкарац има једног старијег мушкарца у кући и једног или више млађих, а да генерацijski најстарији има иза себе две долазеће генерације млађих.

У тим кућама има и ожењених и неожењених синова, ипак, у свакој је бар један син ожењен. Није ожењено 20 синова. То што најстарија генерација (њих 32) има укупно 67 синова, а тих 67 свега 43 сина, значи да репродуктивни циклус средње генерације није завршен, највероватније због младости.

Највише је трогенерацijsких кућа у којима је један унук – 75.0%, а показује се да, уколико у кући има више синова, не значи да ће бити и више унука. Како у свакој трогенерацijsкој кући живе бар два ожењена мушкарца (отац и бар један син), оне су све задружне.

Да сам у анализу узела само једно од ових села, показало би се да у селу постоји 19.0%, као у Малом Мокром Лугу, или 17.6% као у Миријеву трогенерацijsких кућа, односно да не постоји ниједна као у Јајинцима и Бањици. Ово упозорава истраживаче да буду опрезни када закључују о величини кућне заједнице на основу података из само два–три села.

У подацима из овог пописа није нађена ниједна кућа са четири генерације мушкарца, што, као и слабу заступљеност трогенерацijsких кућа, не тумачим касним склапањем бракова, већ кратким животним веком становништва који је још и крајем 19. века био мало дужи од 40 година. (Види табелу 10.)

Табела 10. Трогенерацijske заједнице „Отац, син/ови и унуци”

	Отац и 1 син и уници	Отац и 2 сина и уници	Отац и 3 сина и уници	Отац и 4 и више синова и уници	УКУПНО КУЋА	
					Број	%
УК. КУЋА – број	16	8	2	6	32	100.0
Куће са 1 унуком	13	5	1	5	24	75.0
Куће са 2 унука	2	2	0	1	5	15.6
Куће са 3 и више ун.	1	1	1	0	3	9.4

Напомене: Ниједан унук није старији од 7 година.

У једној кући је уз једног домаћина пописан само унук. Кућа је сврстана у двогенерацijske.

Деца

Готово у свакој од тих заједница бар један пописани плаћа порез – ожењен је. Природно је што ме занимало колико у тих 10 села, са укупно 370 кућа, има мушке (пописане) деце. Деца се јављају као унуци и синови, али и као нека врста домаћина, у случајевима да је у заједници пописано само једно дете.

Показује се да од укупног броја пописаних – 1166, има 211 или 15.8% деце до седам година. Од тога броја 42.2% су деца до три године, а остала су старија од три, али млађа од седам година.

Од 370 кућних заједница, у 164 има мушке деце до седам година и то од једног (у 113 кућа) старијег од две (у 38 кућа), до 3 (у 13 кућа). Нема заједница са више од троје деце тог узраста.

Гледано према броју деце по селима, учешће кућа са децом у односу на укупан број кућа креће се од 27.6%, као у највећем селу – Великом Мокром Лугу, до 55.7% као у такође великом селу – Миријеву. И ово упозорава истраживаче на опрез када закључују на основу података из 2–3 села. Просечно, у свих 10 села, куће са децом заступљене су са 44.3%, дакле скоро половина кућа. Гледано у апсолутним бројевима, број деце до седам година креће се од осам, као у Јајинцима, до 42, као у Миријеву.

Слуге

Како је у Србији било слободне земље која је крчењем могла да се припреми за жељене пољопривредне културе или за сточарство, поставља се питање зашто су постојали и надничари – слуге, регистровани у том попису. Наиме, у 19 кућа има по један слуга, а у шест кућа по двојица слугу – укупно, дакле, 31 слуга у 26 кућа. Узимају их у најам и јаче куће и оне са мање укућана.

Усељавање у Србију било је дозвољено и подстицано, исто као и крчење земље. Међутим, премда разлози што неко има положај надничара могу бити многобројни, сматрам, ипак, да је један основни: ако усељени долази сам, нејак је за тежак посао крчења, после кога још следи даља припрема земље, што траје. Потребан је и алат. Одмах после усељења могли су да се прихвате самосталног посла само они који су се бавили занатима или су били обдарени неким посебним умећем, па поседовање земље није било нужно (чиновници, учитељи и сл.).

Шта показују имена

Лична имена пописаних су и данас уобичајена српска имена, с тим што су нека данас готово „изашла из моде” – Софроније, Пантелија, Трандафил. Нека имена су у данашњој пракси нестала – Мица, Деспот, Јоргаћ, Тача.

Презимена су, такође, готово сва данашња и завршавају се на -ић и -овић. Изузеци су они домаћини уз чије је име као презиме дописано неко својство којим се одликују: Дошљак је „презиме” уз имена 5–6 домаћина, један је Уљез, двојица – Ера, један Крушевљанин. Једна група добила је презиме по националности – Вла’, Черкез, Бугарин, друга по занимању – Биров, Меанџија... Гледано према именима и презименима, сви пописани су Срби, осим неколико.

Закључак

Ауторка овог текста подразумева да колеге читаоци радије читају јасне табеле које је саставила него њене описе података. То је разлог сажетости интерпретације. Други разлог скучености анализа је – скученост простора, а с тим се суочавају сви часописи, па и овај.

Сматрам да је у анализама које припадају социјалној историји важно одредити „где и када”, те да закључци само на основу стања у 2–3 села могу наводити на погрешне закључке. Овде је реч о кућним заједницама у селима, и то надомак Београда, 1832. године. Упоредбе са просецима у Кнежевини Србији у питању величине кућне заједнице по-

казује да је ситуација готово иста. Што се тиче сложаја заједница, она може бити различита, али не битно, будући да је привреда била слична или, штавише, истоветна.

Резултати анализе показују да одговори на постављена питања гласе: прво, не доминирају трогенерациске кућне заједнице и, друго, не доминирају задружне нити јаче куће. Негативни одговори на ова питања значајни су утолико што у целини оспоравају дубоко укоревана и распрострањена уверења углавном настала на основу резултата посматрања истраживача у другој половини 19. века и касније.

Познати су ми научни радови претходних генерација истраживача, премда не цитирам њихове резултате. Зашто су веровали да у Срба доминира јача задруга? Томе је разлог, пре свега, објективан: задруге су у Срба у другој половини 19. века објективно могле доминирати, оне су се могле развити првенствено из кућних заједница „браћа и синови” и „отац и синови” нераздруживањем укућана. Према томе, истраживачи су их видели. Осим тога, велике кућне заједнице су објективно упадљиве. Међутим, постојање великог броја задруга и јачих кућа могло је трајати тек две-три деценије, па је наступила промена. А зашто се задруга „пред њиховим очима распада”, како многи констатују? Највероватнији је разлог пренасељеност на имању кућне заједнице уз истовремени развој градова и прелаз радне снаге у градове. Србија се модернизовала, урбанизовала, индустријализовала, људи индивидуализовали и оспособљавали за непољопривредне послове. Оне заједнице које су назване „предвојене задруге” најбољи су показатељ процеса модернизације живота.*

* Да би боље разумела резултате истраживања претходних генерација истраживача, ауторка је анализирали сопствену породицу по мајци. Породица је била градска, занатлијска, поседовала је две пекаре у Нишу. Почетком века, 1900. године, у породици су биле четири особе: њени баба и деца и прабаба и прадеда. Баба је родила 13 деце – прво 1901, последње 1925. године. Посматрајући кућу са само три спаваће собе у којој су становали, ауторка се питала где је стала толика чељад – 17 укупно. Уз то, увек је био и понеки слуга. Извршила је својеврстан преглед стања током сваких 10 година, од 1900. до 1980. године. Показало се да у кући никада истовремено није било више од седам чланова: неки су се рађали, други умирали, трећи се одсељавали због удаје, женидбе или посла. Кућа постоји и данас, а од 1985. године је затворена будући да последњи који је у њој живео – прворођени син – није имао деце. До краја века остало је у животу последње рођено дете. Оно 13 рођене деце има укупно 20 живих потомака: седморо своје деце, 11 својих унука и два своја прауника. То је биолошки биланс те породице током 20. века.

Коришћена литература

1. Резултати пописа нису коришћени изворно, већ из: Бранко Перуничкић, *Београдски суд 1819–1839*, Београд 1964, 508–537.

2. Одређивање кућне заједнице задругом или јачом кућом према: Стојан Новаковић, *Село*, Београд, 1965, 243.

Summary

Gordana Kačanski

Household Communities in 10 Villages in the Vicinity of Belgrade in 1832

The aim of the analysis was to test the widespread and deeply rooted belief that „in the past of Serbs” (uncertain as to when and where) dominated (1) three-generation household communities and (2) dominated cooperatives (with two married men) and stronger households (with 3 married men). The analysis included 370 household communities with 1166 surveyed men in 10 villages in the vicinity of Belgrade in 1832.

The data have shown that neither of the assumptions corresponded to reality: there were only 9.2% three-generation households, while cooperatives (including stronger households) accounted for less than 1/4. It turned out that with a few exceptions the household communities were based on patrilineal kinship. The relationship between relatives shows that these were undivided communities which expanded biologically rather than communities into which the members joined themselves.

Јасмина Милановић

УДК 378.342(=163.41)(4)“1839/1862”

Правила и нацрт закона о питомцима школа у Србији (1839–1862)

Апстракт: Рад се бави разматрањем положаја и обавеза српских ђака од 1839. до 1862. године. То време је значајно због настајанка првих Правила о избору ђака чији је циљ био да регулишу основне проблеме везане за избор ђака, висину стипендије, избора студија и места у коме ће ђаци боравити, те њихове дужности и обавезе према држави која их школује.

Срби су Хатишерифом из 1830. године добили право на самосталну унутрашњу управу, те право да оснивају болнице, штампарије, школе и пошту, чиме је отпочео нови период у историји просвете у Кнежевини Србији. Први пут се озбиљније размишља о раду у просвети. Први акт који сведочи о новом времену је *Устав народних школа у Књажевству Србије* из 1833. године, који је одобрио кнез служио као школски закон на основу којег су организоване школе¹. Значај који се најзад придавао организованијем школовању потврђује и оснивање Министарства правде и просвете 1834. године. Ново устројство земље тражило је и нови слој људи који ће моћи да врши, административне дужности у држави. Тог школованог слоја људи у Србији није било, већином су те послове обављали Срби из Аустрије, који у Кнежевини нису били увек добро прихваћени, нити су радили послове које су због својих квалификација или знања могли да обављају. Својим понашањем, облачењем и начином живота одударали су од средине и пре изазивали неповерење него што су били искоришћени за добробит и напредак земље.

Због огромног броја неписмених у почетку се сва пажња поклањала основним школама, а њихов рад и број је регулисан *Планом за школе како имају постојати* из 1836. године. Све школе делиле су се на државне и општинске. Од 1830. почиње са радом и прва средња школа у Београду, премештена 1833. у Крагујевац, а од 1835. са називом Гимназија. Године 1836. отворене су и три полугимназије у Шпацу, Чачку и Зајечару. Захваљујући тим школама, већ се током једне деценије

¹ Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Београд, 1970, стр. 20; Урадио га је Димитрије Тирол по узору на школски закон у Аустрији.